

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی در شبکه کودک سیمای جمهوری اسلامی ایران

رضا فرخ‌نژاد^۱، تز میرفخرایی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۹/۱۳

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۶/۲۷

چکیده

تلویزیون، به دلیل بهره‌مندی از جذابیت‌های تصویری و قدرت همانندسازی، بر برداشت مخاطب کودک از هویت خود، درونی شدن فرهنگ و الگوهای فکری و رفتاری وی تأثیر می‌گذارد. بنابراین، تنها شبکه تخصصی کودک در ایران انتخاب شد تا قابلیت‌های هویت‌سازی آن مطالعه و به این پرسش پاسخ داده شود که برنامه‌های آن در چه مفصل‌بندی گفتمانی تولید و پخش می‌شوند؟ بدین منظور، ابتدا نظام معنایی گفتمان انقلاب اسلامی و کودک مطلوب آن با رویکرد لاکلاو و موفه از بیانات و مکتوبات رهبران انقلاب اسلامی مفصل‌بندی و در مرحله بعدی نظام معنایی برنامه‌های تلویزیونی شبکه کودک، در بازه زمانی شش ماهه دوم سال ۹۶، تحلیل گفتمان شد. در اندیشه رهبران انقلاب اسلامی، «کودک مطلوب» به معنای پرورش یافتن قوای روحی، جسمی و شکوفایی استعدادهای ذاتی وی است و این مهم بدون توجه به دال مرکزی توحید میسر نمی‌شود. هویت‌های «کودک مؤمن»، «ایرانی»، «انقلابی»، «عالم و فلسفه‌دان»، «اخلاق‌مدار»، «تندرست» و «جامعه‌پذیر» هفت هویت کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهند. نتایج نشان می‌دهد که شبکه به اشکال مختلف، آن هویت‌ها را بر ساخت کرده است. در مجموع برنامه‌های تولیدی و تأمینی شبکه، هویت «کودک جامعه‌پذیر»، «کودک عالم و فلسفه‌دان»، و «کودک مؤمن»، به ترتیب بیشترین بازنمایی را داشته‌اند. در برنامه‌های تولیدی، بیشترین بازنمایی مربوط به «کودک جامعه‌پذیر» است و بازنمایی هویت «کودک عالم و فلسفه‌دان» و «کودک مؤمن» در رتبه‌های بعدی قرار دارند. لکن برنامه‌ای که منحصراً «کودک انقلابی»، «کودک ایرانی»، «کودک اخلاق‌مدار»، و «کودک تندرست» را بازنمایی کند، یافت نشد. در برنامه‌های خارجی بازنمایی هویت‌های «کودک جامعه‌پذیر» و «کودک عالم و فلسفه‌دان»، بسامد بالایی داشته است. در برنامه‌های تأمینی داخلی نیز بیشتر هویت «کودک جامعه‌پذیر»، «کودک مؤمن»، «کودک اخلاق‌مدار» بازنمایی شده است. کلیپ‌های پخش شده هم به ترتیب هویت‌های «کودک عالم و فلسفه‌دان»، «کودک مؤمن»، «کودک جامعه‌پذیر» و «کودک ایرانی» را بازنمایی کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی

تلویزیون، شبکه کودک سیمای، کودک، گفتمان انقلاب اسلامی، هویت کودک

reza.tvr@gmail.com

۱. دکتری علوم ارتباطات اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

tejalayd2000@yahoo.com

۲. دانشیار گروه ارتباطات واحد تهران مرکز دانشگاه آزاد اسلامی (نویسنده مسئول)

مقدمه

تلویزیون یکی از رسانه‌های جمعی است که به دلیل ویژگی‌های خاص آن و مخاطبان زیادش، نقش به‌سزایی در تغییر فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی جامعه دارد. هرچند لوتمان فقط سینما را دربار آفرینی فعال از فرهنگ و زندگی به واسطه ارائه الگویی موثق از عالم واقع، مؤثر می‌داند، (لوتمان ۱۳۹۰: ب: ۱۷) لکن با اندک تسامحی می‌توان چنین نقشی را برای تلویزیون نیز قابل تصور دانست.

تولیدات تلویزیونی یکی از بازمودهای هویت فرهنگی است که هیچ‌گاه در خلأ بسترهای فرهنگی و اجتماعی تولید نمی‌شوند. این ارتباط و درهم تنیدگی به‌گونه‌ای است که مطالعه تولیدات تلویزیونی، همگان را به دریافتهای قابل توجهی از فرهنگ جامعه رهنمون می‌سازد. تلویزیون همانند دیگر جلوه‌های فرهنگی و هنری در بطن جامعه است و ارزش‌ها و دانش فرهنگی را در بر می‌گیرد. به‌همین دلیل تحلیل و بررسی چنین آثار و تولیداتی به‌مثابه متن فرهنگی جایگاه مشخصی دارد.

به‌دلیل سهولت استفاده و بی‌نیازی از سواد و پیش‌نیازهای معمول رسانه‌های دیگر، تماشای تلویزیون از سنین پایین کلید می‌خورد. براساس آمار مرکز پژوهش و سنجش افکار سازمان صداوسیما، ۹۱/۵ درصد کودکان ۵ تا ۱۰ سال ایرانی در سال ۱۳۹۵ بیننده برنامه‌های سیما بوده‌اند و میانگین مدت زمان تماشای برنامه‌های تلویزیونی کودکان، ۳ ساعت و ۳۰ دقیقه است. برنامه‌های تلویزیون، به‌سبب سرعت بالا در انتقال اطلاعات، بهره‌مندی از جذابیت‌های تصویری، قدرت بالای همانندسازی، همزادپنداری و ... نقش بی‌بدیلی در ایجاد و درونی‌سازی فرهنگ، الگوهای فکری و رفتاری کودکان و هدایت رفتارهای اجتماعی آنها دارد. کودک هر آنچه را که از تلویزیون می‌بیند واقعی می‌پندارد و هر آنچه را که می‌بیند، در ذهنش نقش بسته و هویت و شخصیت وی را در بزرگسالی تشکیل می‌دهد.

کودکان را باید مخاطبان خاص تلویزیون هم دانست. مخاطبانی که گاه با فهم ناقص از برنامه‌های تلویزیون و همزادپنداری و همانندسازی با شخصیت‌های برنامه‌ها، الگوهای فکری، رفتاری و ارتباطی خود را از برنامه‌های تلویزیونی استخراج می‌کنند. از این‌رو شخصیت‌ها و الگوهای رفتاری به تصویر کشیده شده، صحبت‌ها و توصیه‌های شخصیت‌های اصلی برنامه‌های تلویزیونی و ... می‌تواند بر برداشت مخاطبان کودک از هویت خودش و درونی شدن هنجارها، ارزش‌ها تأثیرگذار باشد.

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۱۱

شبکه کودک سیمای جمهوری اسلامی ایران، یکی از پرطرفدارترین شبکه‌های کودکان که از سال ۱۳۹۵ کار خود را آغاز کرده، مدعی است با استفاده از ساختارهای ترکیبی، انیمیشن، مستند و ... و تمهیدهای روایتی معین، درصدد برساختن چارچوب‌های معنایی ویژه برای مخاطبان خود است. لذا با توجه به درصد بالای مخاطبان این شبکه و پیشتازی آن در جذب مخاطب کودک و همچنین تنها شبکه تلویزیونی تخصصی کودک و خردسال در ایران، این شبکه انتخاب شد تا برنامه‌های تلویزیونی آن به‌عنوان جزئی از یک سپهر نشانه‌ای کلان بررسی و قابلیت‌های هویت‌ساز برنامه‌ها در رابطه پویا و مطمئن با ژرف ساخت‌های اجتماعی فرهنگی مطالعه شود.

تلویزیون تصویر ما را از واقعیت و جهان شکل می‌دهد. تلویزیون با نظامی از نشانه‌های دیداری، نوشتاری و گفتاری، برداشت انسان از واقعیت اجتماعی را تحت تأثیر و ادراکی جهانی را می‌سازد. بیننده، جهان را از دریچه تلویزیون تجربه می‌کند و این تلویزیون است که ارتباطات و ادراک وی را سامان می‌دهد. تلویزیون این قدرت را دارد که ضمن آشکار و مرئی ساختن انواع خاصی از باورها و شکل دادن به رفتارها، بقیه انگاره‌ها و باورها را حذف کند (مهدی‌زاده ۱۳۹۴: ۱۰۹). ابزار ساخت اجتماعی واقعیت، گفتمان است. به عبارتی گفتمان، جهان اجتماعی را در قالب معنا برمی‌سازد و نسبت دادن معنا به پدیده‌ها در چارچوب گفتمان‌ها، موجب برساختن و تغییر جهان می‌شود.

در سایه چنین نگرشی به زبان و تلویزیون، این تحقیق برای بررسی هویت‌های مطلوب کودکی گفتمان انقلاب اسلامی، مبدأ حرکت خود را به‌صورت منطقی قیاسی، تحلیل گفتمان برنامه‌های تلویزیونی شبکه کودک قرار داد و این پرسش را مطرح می‌کند که برنامه‌های شبکه با ارتباط برقرار کردن میان چه دال‌ها و مدلول‌هایی و در چه مفصل‌بندی گفتمانی ارائه می‌شوند؟ در حقیقت سؤال اصلی این است که چگونه نظام یا نظام‌های گفتمانی حاکم بر جامعه (گفتمان انقلاب اسلامی)، حوزه فرهنگ را بازتولید می‌کند و بالعکس، برنامه‌های تولید یا پخش شده چگونه به تقویت و بازتولید نظام گفتمانی حاکم می‌پردازد؟

گفتمان انقلاب اسلامی به‌عنوان گفتمان مسلط جامعه ایرانی، پدیده‌های سیاسی و اجتماعی را برای سوژه‌ها (توده‌های مردم) معنادار نموده و تصویری از «خود» و «دیگری» در جهان پیرامون به آنان عرضه می‌کند. بنابراین، نخستین سؤال این است که انقلاب اسلامی به‌عنوان نظام گفتمانی حاکم بر جامعه، چه نظام معنایی را ایجاد کرده است؟ «کودک تراز» یا «کودک مطلوب» گفتمان انقلاب اسلامی دارای چه ویژگی‌هایی است تا بر مبنای آن تولیدات تلویزیونی شبکه تحلیل گفتمان شود. به این منظور ابتدا نظام معنایی گفتمان انقلاب اسلامی و کودک تراز

۱۱۲ || فصلنامه علمی رسانه‌های دیداری و شنیداری

آن با رویکرد لاکلائو و موفه از بیانات و مکتوبات رهبران انقلاب اسلامی مفصل‌بندی و در مرحله بعدی نظام معنایی برنامه‌های تلویزیونی شبکه کودک، مجدد به کمک رویکرد لاکلائو و موفه تحلیل شده است.

انتظار می‌رود مسئولان و برنامه‌ریزان سیما و شبکه کودک برای تربیت، هدایت و پرورش استعداد های کودکان و عملکرد بهتر و مؤثرتر تلویزیون، کودک تراز گفتمان انقلاب اسلامی را در برنامه‌سازی های حوزه کودک مدنظر داشته و با مبنای تولید و پخش قراردادن این گفتمان، از تولید و پخش برنامه‌های خنثی و حتی گاه با جهت‌گیری منفی پرهیز نمایند.

چارچوب نظری

تعریف هویت

هویت روایتی است که فرد یا گروه در مورد خود دارند و در پاسخ به سؤالاتی همچون «من کیستم» و «چه انتظاراتی از من می‌رود» بیان می‌شود. هویت به درک و تلقی مردم از اینکه چه کسانی هستند و چه چیزی برایشان معنادار است مربوط می‌شود (گیدنز، ۱۳۹۰: ۴۹).

منشأ تحول هویت

دو دیدگاه در مورد منشأ تحول هویت وجود دارد:

۱. دیدگاه ذات‌گرایانه^۱ و هستی‌شناختی: ماهیتی ثابت برای هویت قائل است به نحوی که فرد با هویت خاصی به دنیا می‌آید. بر مبنای این باور، چیزی به انسان بخشیده شده است که هستی او را معنا می‌دهد و همان چیزی است که هویت انسان را تعیین کرده و در همه انسان‌ها ثابت و پابرجاست (نوچه فلاح، ۱۳۸۶: ۲۵).

۲. دیدگاه برساختگرایی اجتماعی^۲: ماهیت ماهوی، طبیعی، ذاتی و از پیش موجود برای هویت قائل نیست، بلکه آن را برساخته اجتماعی و ساخته و پرداخته شرایط اجتماعی انسان‌ها می‌داند. انسان‌ها باید همواره چیزها یا اشخاصی را طبقه‌بندی کنند و خود را در داخل آن طبقه قرار دهند. معناساز بودن هویت، بر ساختگی بودن آن دلالت می‌کند (نوچه فلاح، ۱۳۸۶: ۲۵). هویت‌ها هیچ‌گاه کامل نمی‌شوند بلکه همواره در فرایند شدن و شکل پذیرفتن هستند (هال، ۱۳۸۸: ۳۲۰). در این دیدگاه هویت‌ها طی فرایندهایی پویا، به‌طور دائم در حال برساخته شدن و بازبرساخته شدن هستند.

1. Essentialist View

2. Social Constructionism

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۱۳

هماندسازی، تقلید، نقش بازی کردن، ارتباط کلامی و غیر کلامی و رسانه‌ها از منابعی هستند که در بساختن هویت نقش دارند. طبق این برداشت هویت، مقوله‌ای یکپارچه و منسجم نیست که در سال‌های اولیه زندگی شکل بگیرد و ثابت بماند بلکه برساخته‌ای چند وجهی است و افراد و گروه‌ها دارای هویت‌های چندگانه هستند (Broozer & Woodhead, 2008). به نقل از سالمی و عظیمی فرد) ولی قدرت‌های مسلط همواره در تلاش‌اند تا هویت‌ها را به شکلی یکپارچه بازنمایند و بر تفاوت‌ها سرپوش بگذارند در حالی که چنین یکپارچگی و انسجامی اسطوره است (Hall, 1996: 16). به نقل از سالمی و عظیمی فرد).

براساس این دیدگاه هویت کودکی، برساخته‌ای اجتماعی و فرهنگی است. کودکی در جوامع و فرهنگ‌های مختلف، معانی و کارکردهای متفاوتی دارد. بنابراین، نمی‌توان به الگویی مشترک و جهان‌شمول از کودکی دست یافت. در این طرز تلقی، عامل اصلی تشکیل‌دهنده هویت کودکی، «گفتمان» است و «فرهنگ»، بافت یا زمینه شکل‌گیری هویت را تشکیل می‌دهد. کودکی ده ساله در جامعه ما، تنها یک دانش‌آموز است ولی در جامعه یا زمانه‌ای دیگر، ممکن است سرپرست خانواده یا شاه دربار به حساب آید (سالمی و عظیمی فرد، ۱۳۹۴: ۵۸).

اولویت‌های هژمونیک در جامعه، ارزش‌ها و استانداردهایی را که معیار تشخیص کودکی ایده‌آل هستند، تعیین می‌کنند. به عقیده «سامرویل»، کارشناسان، رسانه‌ها و بازار در بساختن گفتمان‌های کودکی نقش دارند (Burke, 2008). برای مثال در برزیل کودکان خیابانی تهدیدی برای نظم اجتماعی هستند ولی در گفتمان‌های حامی رفاه اجتماعی و حقوق کودک، این نوع کودکان، «قربانی» قلمداد می‌شوند (Thorne, 2008). به نقل از سالمی و عظیمی فرد).

رویکرد گفتمانی

براساس رویکرد گفتمانی، همان‌طور که مقولات اجتماعی ساخته و پرداخته گفتمان‌ها هستند، هویت‌ها نیز دستاورد گفتمان‌ها هستند. لذا با توجه به اینکه گفتمان‌ها سیالاند، هویت‌ها هم متغیر و دگرگون شونده هستند و اگر حال و هوای گفتمان دگرگون شود، هویت هم تغییر می‌یابد (Hall, 1996: 16).

از آنجا که انسان در معرض گفتمان‌های مختلف است، استعداد برخورداری از چند هویت را دارد. گفتمان‌ها ممکن است با یکدیگر به رقابت برخیزند یا نسخه‌های مجزا و ناسازگاری از واقعیت بیافرینند. هنگامی که فرد در یک جایگاه خاص قرار دارد، به ناگزیر جهان را از نظر عواید آن جایگاه می‌بیند. البته امکان انتخاب آگاهانه به‌طور اجتناب‌ناپذیری وجود دارد، چراکه همیشه

اعمال گفتمانی متعدد و متضادی وجود دارند که هر شخص می‌تواند در آنها درگیر شود. از این‌رو، فرد در روندهای تعامل اجتماعی، نه به‌عنوان یک محصول نهایی نسبتاً تثبیت شده، بلکه به‌عنوان کسی حضور دارد که در انواع اعمال گفتمانی که در آنها مشارکت دارد، تشکیل و بازتتشکیل می‌شود. بنابراین، پرسش از اینکه فرد چه کسی است، همواره پرسشی باز است و پاسخ آن بسته به جایگاه‌هایی که خود فرد و دیگران، در درون اعمال گفتمانی کسب می‌کنند تغییر می‌کند (دوران و محسنی، ۱۳۸۶: ۱۲۹).

به باور گیدنز در عصر پست مدرن یا مدرنیته متأخر که با دگرگونی و فشردگی زمان و مکان همراه است، شاهد ناپدید شدن تدریجی چارچوب‌های شناخته شده سنتی و ارزشمندی هستیم که مردم می‌توانستند از آنها برای شناختن خود و جایگاه شان در جامعه استفاده کنند و هویت‌های شخصی و جمعی خود را با آرامش نسبی بپذیرند.

قدرت منابع هویتی سنتی همچون طبقه اجتماعی، مذهب، خانواده‌های گسترده، جوامع محلی، اتحادیه‌های کارگری و غیره) در اثر گرایش‌هایی که در جوامع مدرن سرمایه‌داری به وجود آمده، رو به کاهش گذاشته و اشکال جدیدی که قادر باشند جای منابع هویتی گذشته را بگیرند، ظاهر نشده است (استریناتی، ۱۳۸۴: ۳۱۰).

«هموند» ضمن تأکید بر چالش‌های فرهنگی که با جهانی شدن همراه است، به بحران هویت اشاره می‌کند و معتقد است انسجام و ثبات هویتی که در گذشته وجود داشت، جای خود را به تردید و «عدم قطعیت» داده است (Hammond, 2007: 2). لاکلائو در تبیین این وضعیت هویتی در مدرنیته متأخر از اصطلاح «ازجاکندگی»^۱ استفاده می‌کند. او نگاه بدبینانه‌ای به این موضوع ندارد و معتقد است بر هم ریختن نظم و ثبات هویت‌های پیشین، موقعیت‌های فراوان دیگری را برای مفصل‌بندی‌های متفاوت و شکل‌گیری ساختارهای جدید حول نقاط کانونی دیگر فراهم می‌آورد (سالمی و عظیمی‌فرد، ۱۳۹۴: ۴۴).

روش تحقیق

برای پاسخگویی به سؤالات تحقیق از روش‌های «اسنادی» و روش کیفی «تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه» بهره گرفته‌ایم. از روش اسنادی برای مطالعه کتاب‌ها، مقاله‌ها، پژوهش‌های

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۱۵

مرتبط با موضوع پژوهش و استخراج بیانات امام‌خمينی^(ه) و رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله) استفاده شده است.

در تحلیل گفتمان، نظریه و روش به یکدیگر پیوند خورده‌اند و محقق برای استفاده از تحلیل گفتمان به منزله روش مطالعه باید به پیش‌فرض‌های فلسفی و نظری آن بپردازد. تحلیل گفتمان گرایشی تحقیقی است که سعی دارد با مطالعه آثار ظاهری گفتار، ساختار تولید و زمینه وقوع متن یا گفتار یعنی عوامل بیرون از متن (یافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی و غیره) به تحلیلی دست پیدا کند که رابطه بین تشکیل ایدئولوژی و تشکیل گفتار و تأثیرات آن را بر ساختار و کارگزار، آشکار سازد (مهدی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۰۸).

در میان نظریه‌های موجود فقط نظریه‌های معطوف به گفتمان هستند که بین قدرت، ایدئولوژی و نشانه رابطه برقرار می‌کنند و در میان نظریه‌های تحلیل گفتمان، نظریه «لاکلاو و موفه» نقطه اوج نظری و تکمیل‌کننده نظریه‌های تحلیل گفتمان است (سلطانی و تفرشی، ۱۳۹۴: ۱۲۸).

نظر به اینکه مفاهیم ایدئولوژیک از طریق گفتمان بازتولید می‌شوند، از روش تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه برای دستیابی به مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی و انطباق برنامه‌ها با کودک مطلوب این گفتمان استفاده شد.

جامعه آماری کلیه برنامه‌های تولیدی و تأمینی کانال نهال است که در شش ماهه دوم سال ۱۳۹۶ از شبکه کودک سیمای جمهوری اسلامی ایران پخش شده است. به این ترتیب تحقیق در چهار مرحله به شرح زیر سامان یافت:

- گردآوری سخنرانی‌ها و بیانات رهبران انقلاب اسلامی؛
- مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی؛
- مفصل‌بندی کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی؛
- تحلیل گفتمان کلیه برنامه‌های تلویزیونی کانال نهال مبتنی بر نظریه گفتمان لاکلاو و موفه.

اعتبار و روایی در تحلیل‌های کیفی مانند آنچه که در تحلیل‌های کمی محاسبه می‌شود، وجود ندارد. در تحقیقات کیفی هیچ آزمون استاندارد برای روایی وجود ندارد و اغلب ماهیت تحقیق توسط خود محقق تبیین، جرح و تعدیل می‌شود (Winter 2000, 79). پایایی یک تحقیق کیفی و یافته‌های آن وابسته به بحث‌های منطقی، کیفیت قدرت نطق و بیانی است که وجود دارد

(صالحی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۲۴). رویکرد کیفی ادعای قطعیت و تعمیم را از پژوهش‌های صورت گرفته به واسطه آن سلب می‌کند و تنها به عمق پژوهش تکیه می‌کند. بنابراین، پژوهش پیش‌رو ادعای دارا بودن روایتی جامع از گفتمان برنامه‌های تولیدی شبکه کودک را ندارد و تنها سعی می‌کند روایت خود را با استدلال‌های منطقی به بحث بگذارد.

کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی

مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی

در کنار سایر عوامل، مهم‌ترین عامل شکل‌گیری، هژمونیک شدن و دوام گفتمان انقلاب اسلامی، رهبران انقلاب اسلامی بوده‌اند. آنها همچون دال مرکزی هستند که دال‌های دیگر حول شخصیت کاریزمای آنها به هم مفصل‌بندی می‌شوند. از این‌رو گفتمان انقلاب اسلامی از مجموعه بیانات و مکتوبات ایشان به شرح زیر مفصل‌بندی شد:

توحید؛ گفتمان انقلاب اسلامی که برگرفته از اسلام اصیل است، با مفصل‌بندی بسیاری از نشانه‌های اندیشه‌ای و کرداری حول دال مرکزی توحید به غیریت‌سازی و شرک می‌پردازد.

«توحید محور گفتمان انقلاب: توحید رکن اصلی ایدئولوژی اسلام است.

نظام اسلامی براساس توحید است» (رهبری در دیدار اعضای مجلس

خبرگان رهبری، ۱۳۸۸/۱۲/۰۶).

عدالت؛ عدالت یکی از عناصر اثباتی این گفتمان و روح و مرکز ثقل اندیشه سیاسی اسلام است.

«یکی از ارکان اصلی این الگو باید حتماً مسئله عدالت باشد. اصلاً عدالت

معیار حق و باطل حکومت‌هاست. یعنی در اسلام اگر چنانچه شاخص عدالت

وجود نداشت، حقانیت و مشروعیت زیر سؤال است» (رهبری، ۱۳۹۰/۹/۱۰).

ولایت فقیه؛ اسلام حکومتی را مشروع می‌داند که در عصر غیبت، «ولی

فقیه» در رأس آن باشد. در غیر این صورت حکومت نامشروع است. از این‌رو

ولایت فقیه یکی از اصول اندیشه‌ای اسلام و دال‌های اصلی گفتمان انقلاب

اسلامی به شمار می‌آید.

«اگر ولایت فقیه در کار نباشد، ولایت فقیه در کار نباشد، طاغوت است...

رئیس جمهور با نصب ولی فقیه نباشد غیرمشروع است. اطاعت از او اطاعت

از طاغوت است» (صحیفه امام، جلد ۱۰: ۲۲۱).

مهدویت؛ اندیشه مهدویت شیعه در مقابل جهانی‌گرایی مبتنی بر انسان‌گرایی قرار می‌گیرد. زیرا در گفتمان انقلاب اسلامی، جهان‌گرایی ذیل اسلام‌گرایی تعریف می‌شود.

مسئله انتظار هم که جزء لاینفک مسئله مهدویت است، از آن کلید واژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است (رهبری در دیدار با فارغ‌التحصیلان تخصصی مهدویت، ۱۳۸۷/۰۴/۲۷).

نفی پلورالیسم دینی؛ انقلاب اسلامی، ضمن پذیرش گوهر مشترک ادیان الهی، آنها را تحریف شده و محدود به زمان می‌داند که انسان را به مقصود نمی‌رساند. در این گفتمان هر نوع پلورالیسم، مردود است زیرا نتیجه برداشت ناقص از آیات قرآن و نوعی نسبیت‌گرایی است که قائل به اصول و محکومات حقیقی نیست.

نفی اومانیسیم

«انسان‌سالاری» یا «اعتقاد به اصالت بشر» در برابر اعتقاد به اصالت خداست. در اسلام هم انسان، محور است. با این فرق که انسان جانشین خدا در زمین است نه جایگزین خدا. فلذا تمام دال‌های گفتمان انقلاب اسلامی باید متأثر از این نگرش به انسان در دو بعد روح (وابسته به عالم فراطبیعت) و جسم (وابسته به عالم طبیعت) باشد که با اومانیسیم تفاوت دارد. «انسان اسلامی با انسانی که در فلسفه‌های مادی غرب مطرح است، به کلی متفاوت است؛ این یک انسان است، آن یک انسان دیگر است؛ اصلاً تعریف این دو انسان یکی نیست» (رهبری، ۸۹/۹/۱۰).

پیشرفت اسلامی ایرانی

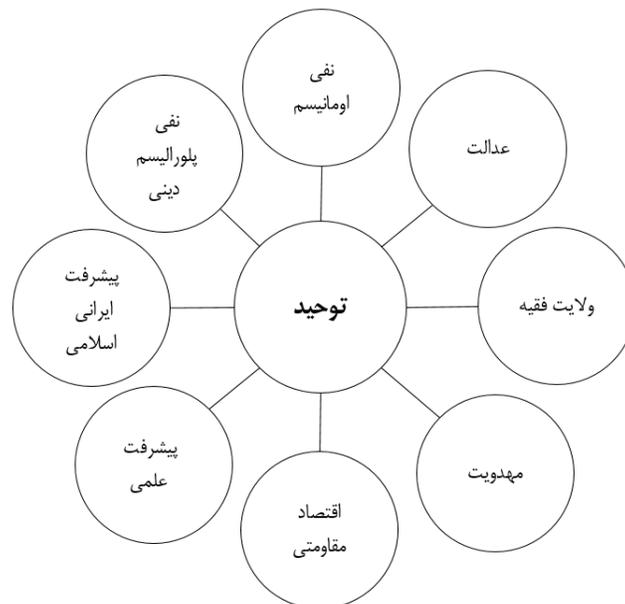
«بنده این توسعه غربی را به هیچ وجه قبول ندارم؛ پایه‌هایش غلط است، مبانی‌اش غلط است، بسیاری از فروعاتش غلط است، اما معتقدم و نمی‌خواهم هم کلمه توسعه را که در واقع برگرفته از تعبیر غربی و انگلیسی است، بکار ببرم، عمداً کلمه پیشرفت را بکار می‌برم. این پیشرفت اسلامی ایرانی می‌تواند به عنوان یک گفتمان، به عنوان یک خواست عمومی مطرح بشود» (رهبری، ۱۳۹۵/۴/۱۲).

پیشرفت علمی

«پیشرفت واقعی کشور جز با پیشرفت علم امکان‌پذیر نیست؛ علت اینکه گفتیم گفتمان اصلی و سیاست اصلی این است، این است. پیشرفت واقعی جز با پیشرفت علم فراهم نخواهد شد.» (رهبری، ۱۳۹۲/۰۷/۱۷).

اقتصاد مقاومتی

«تبدیل تلاش و کار به گفتمان در فضای عمومی، به نظر من یکی از کارهای اساسی در زمینه اقتصاد است، کار با ارزش در مجموعه کار روزانه که باید زیاد باشد و کاهشش یک عیب بزرگ است؛ ... باید بالاخره تشویق به کار، تشویق به ارزش‌آفرینی و ثروت‌آفرینی را در کشور تبلیغ بکنیم...» (رهبری، ۱۳۹۴/۶/۴).

نمودار ۱. مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی

مفصل‌بندی «کودک مطلوب» گفتمان انقلاب اسلامی

براساس رویکرد برساخت‌گرایی، می‌توان گفت هویت کودکی مفهومی ثابت نیست، بلکه برساختهٔ اجتماع است و گفتمان‌های مختلف تلاش می‌کنند به شیوه مورد نظر خود، آن را معنا کنند (Sorin, 2005: 12).

در پاسخ به این پرسش که کودک در گفتمان انقلاب اسلامی چه ویژگی‌هایی دارد، باید گفت که دال‌ها و نشانه‌های این گفتمان برگرفته از اصول و ارزش‌های اسلامی است و نظام معنایی آن مبتنی بر مؤلفه‌های کودک مطلوب از دیدگاه رهبران جمهوری اسلامی ایران است. چون اولاً این گفتمان به دنبال بایدها و نبایدهایی است که باید در حوزهٔ کودک رعایت شود و ثانیاً از آنجا که دیدگاه‌های رهبران انقلاب اسلامی منبعث از بینش و فرهنگ اسلامی است و در جمهوری اسلامی ایران ولایت فقیه جهت‌دهنده اصلی امور کشور است، این گفتمان در حوزهٔ کودک براساس رهنمودهای ایشان تبیین می‌شود.

کودک مؤمن

واژگان حوزه معنایی؛ تقویت ایمان، اعتقاد و تعبد در کودکان، تقوا، سلامت معنوی، اندیشه و علوم قرآنی، نهادینه کردن اصول و فروع دین در کودکان، آشنایی آنان احکام و مناسک اسلامی، شهدا.

«توجه کنید که کودک‌ها را، جوان‌ها را به تعلیمات اسلامی و تربیت‌های اسلامی تربیت کنید تا ان‌شاءالله، کشور شما از آسیب مصون باشد و جوان‌های آتیه شما و اطفال آتیه شما، که امید ما هستند و امید اسلامند، اسلام را همان‌طور که شما زنده کردید، زنده نگه دارند (صحیفه امام، ج ۱۵: ۳۱۳).

«نظام اسلامی، جهان و جامعه‌ای را می‌خواهد بسازد پیشرو، با ارزش‌های متعالی، متدین، پایبند به شرایع الهی، با گستره بی‌انتهای افق دید» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

کودک ایرانی

واژگان حوزه معنایی؛ تقویت هویت ملی (خط، زبان، فرهنگ، تاریخ و ...)، آداب و رسوم و فرهنگ اصیل ایرانی، جلوه‌های هنری و فرهنگی، شعر و کتاب کودک، تاریخ، تهاجم فرهنگی، آثار باستانی و تاریخی ایران، شهرهای ایران، پرچم و سرود ملی ایران، عیدنوروز، اسطوره‌ها، نام‌آوران، نمادهای ایرانی، میهن، خاک وطن، ویژگی‌های مثبت را به ایرانی نسبت دادن.

«اکنون بر معلمان متعهد و مسئول دبستانی و دبیرستانی است تا با کوشش خود جوانانی را تحویل دانشگاه‌ها دهند که با آگاهی از انحرافات گذشته دانشگاه، بر فرهنگ غنی و مستقل اسلامی ایرانی تکیه کنند» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۲۴۳).

«دانش آموز ما بایستی با احساس هویت ملی رشد کند و تربیت پیدا کند و بزرگ بشود و پیش برود. وقتی یک جوان احساس هویت کرد، از انحراف، از خیانت، از سستی و تنبلی پرهیز خواهد کرد. عمده این اشکالات ... به دلیل این است که آن احساس هویت حقیقی، احساس هویت ملی در یک انسان وجود ندارد» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

کودک انقلابی

واژگان حوزه معنایی؛ رشد تفکر انقلابی در کودک، روحیه اخلاص، فداکاری، ایثار، شجاعت، دشمن‌شناسی، مبارزه با ظلم، خودکفایی، حمایت از مظلوم.

«این نهضت مال شماست؛ بلکه باید بگوییم که این کودک‌های کوچک ... اینها سهمشان بیشتر است!... من امید دارم به شما؛ ... امید من به شما دبستانی‌هاست، امید من به شماست که ان شاء الله مقدرات کشور ما بعد از این در دست شماها باشد و شماها وارث این کشور باشید» (صحیفه امام، ج ۶: ۵۰۵).

«باید کاری کنیم که این کودک و نوجوان که امروز در این دوران حساس و مهم و تعیین‌کننده انقلاب و نظام زندگی می‌کند، امام را ندیده است، جنگ را ندیده است، انقلاب را ندیده است، با آن ایمانی بار بیاید که بتواند در مقابل مطامع دشمنان، در مقابل تجاوز بیگانگان، در مقابل سلطه‌گری امریکا، در مقابل نفوذطلبی دستگاه‌های استعمارگری ... مثل کوه محکم بایستد» (رهبر انقلاب، ۱۳۷۷/۰۲/۰۹).

کودک عالم و فلسفه‌دان (متفکر / خردورز)

واژگان حوزه معنایی؛ رشد فکری کودک، سلامت فکری، آموزش فکر و فلسفه به کودک، علم‌آموزی، خردورزی، تفکر محوری، تحصیل، کتاب و کتاب‌خوانی.

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۲۱

«علم یک حقیقت غیرمتناهی است و انسان اگر در تمام عمر هم تحصیل علم را بکند باز به آخر نرسانده است...» (صحیفه امام، ج ۱۶: ۴۹۵).
 «کار دوّم که از این مهم‌تر است، یاد دادن تفکر است. کودک ما فرابگیرد که فکر کند، فکر صحیح، فکر منطقی و برای فکر کردن درست راهنمایی بشود؛ ... باید فکر کردن را در جامعه نهادینه کرد» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۳/۰۲/۱۷).

کودک اخلاق‌مدار

واژگان حوزه معنایی؛ آشنایی کودکان با اخلاق سیره پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)، احترام به والدین، درست‌کاری، راست‌گویی، بردباری، مهربانی، گذشت، آداب سخن‌گفتن، نیکی کردن، خیرخواهی.
 «گرفتاری‌ها همه برای این است که اعوجاج اخلاقی و تهذیب نفس در کار نبوده است. اعوجاج اخلاقی بوده است، تهذیب نفس در کار نبوده است» (صحیفه امام، ج ۱۶: ۴۹۵).

«در درجه اول باید به ساختن و پرداختن شکل روحی کودکان مان اهتمام بورزیم. اگر توانستیم هویت انسانی این کودک را از آغاز کودکی شکل بدهیم و خلقیاتی را در آن به وجود بیاوریم، این برای همیشه به درد خواهد خورد... اگر چنانچه شخصیت کودک از آغاز ساخته شد و شکل گرفت تأثیرات عوارض بر اخلاقیات کمتر خواهد بود و عوامل کمک‌کننده هم بین راه کمک خواهد کرد» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۱/۰۷/۲۰).

کودک جامعه‌پذیر (اجتماعی)

واژگان حوزه معنایی؛ رشد روحی کودک، معاشرت و رفتار اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، احترام به حقوق دیگران، قانون‌گرایی، روحیه تعاون و همکاری، روحیه انتقادپذیری، دارای اعتمادبه‌نفس، خودباوری، کنجکاوی، امید به آینده، همت بلند، تن به کار دادن، شادابی و نشاط روحی، سواد رسانه‌ای، سبک زندگی، الگوی مصرف.

«چیزی که مهم است، قضیه پروراندن روح این اطفال از کوچکی تا برسد در هر جا که می‌روند، آنها را تربیت روحی بکنند و تربیت علمی» (صحیفه امام، ج ۱۶: ۴۹۵).

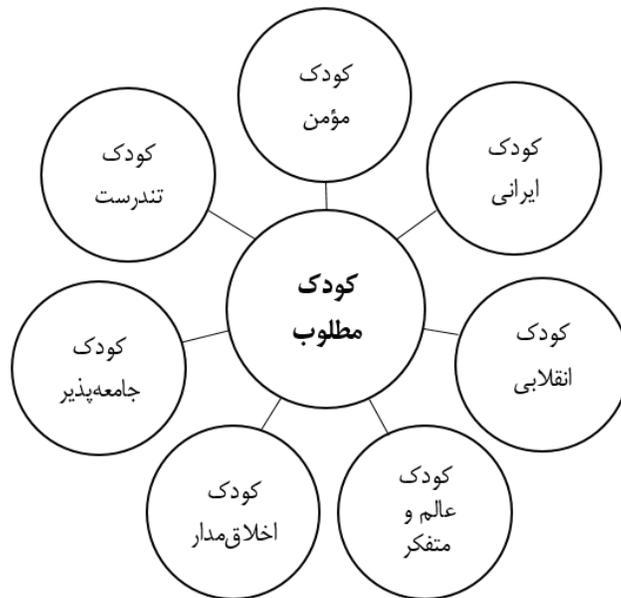
«دانش‌آموز، ... باید دارای حس مسئولیت تربیت بشود؛ دارای روحیه آزاداندیشی تربیت بشود؛ راستگو تربیت بشود؛ بلندهمت تربیت بشود؛ شجاع، فداکار، پاک‌دامن، پرهیزکار؛ نسل تربیت‌شونده در اختیار شما، باید با این خصوصیات تربیت بشوند؛ افق دید اینهاست» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

کودک تندرست

واژگان حوزه معنایی: رشد جسمی، ورزش، ورزش همگانی، سلامت عمومی، بهداشت فردی و محیط، تغذیه، حفاظت از محیط زیست، اهمیت اعضای بدن، طبیعت پاک.

«عقل سالم در بدن سالم است. ورزش همان‌طور که بدن را تربیت می‌کند و سالم می‌کند، عقل را هم سالم می‌کند و اگر عقل سالم باشد، تهذیب نفس هم دنبال او باید باشد» (صحیفه امام، ج ۶: ۱۴۶).

«... هم سلامت جسمی، و هم سلامت معنوی و هم سلامت فکری را باهم داشته باشند و نگه دارند. سلامت جسمی را با ورزش و با تغذیه مناسب؛ تأمین کنند» (رهبر انقلاب، ۱۳۹۵/۹/۲۳).

نمودار ۲. مفصل‌بندی کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی

درباره شبکه کودک

شبکه کودک سیمای جمهوری اسلامی ایران مدعی است که برنامه‌های خود را براساس منظومه سیوروت کودک تراز تمدن نوین اسلامی تولید می‌کند که در آن به ویژگی‌های فطری، جسمی - حرکتی، اجتماعی، احساسی و عقلی کودکان توجه شده است. نظام رده‌بندی این منظومه، کودکی را بین سنین ۷ تا ۹ سالگی (دوره آموزش و تعلیم) و ۱۰ تا ۱۲ سالگی (دوره جویش و کشف) تعریف کرده است. در بیانیه مأموریت، شبکه خود را «دستیار رسانه‌ای خانواده در تربیت آینده‌سازان تمدن نوین اسلامی» معرفی کرده و شکوفایی استعدادها، خردسالان و کودکان بر مبنای منظومه سیوروت را هدف خود بیان داشته است. سبک زندگی اسلامی ایرانی، اقتصاد مقاومتی، مهارت‌های زندگی، سواد رسانه‌ای، کتاب‌خوانی و سرگرم‌آموزی اولویت‌های موضوعی شبکه در سال ۱۳۹۶ اعلام شده بود.

جدول ۱. برنامه‌های کانال در بازه زمانی شش ماهه به تفکیک ساختار

درصد	مدت زمان ^۲	درصد	تعداد ^۱	ساختار برنامه
۴۹	۷۰۳:۴۵:۱۸	۳۷/۹	۱۱۳	انیمیشن کوتاه
۱۱/۹۱	۱۷۱:۲۲:۱۰	-	-	آنونس، آرم استیشن، اذان، وله، اعلام برنامه، و ...
۱۰/۱۶	۱۴۵:۲۹:۲۱	-۰/۷	۲	عروسکی
۹/۷	۱۳۸:۵۲:۵۲	۱۷/۸	۵۳	سینمایی انیمیشن
۶/۶	۹۴:۴۶:۰۹	۲/۷	۸	ترکیبی
۴/۹	۷۰:۲۷:۰۷	۵/۳	۱۶	سینمایی و سریال رئال
۲/۷	۳۹:۵۸:۰۰	-	-	آگهی بازرگانی
۲/۶	۳۶:۴۵:۲۱	۳۳/۶	۱۰۰	کلیپ
۱/۸	۲۷:۱۰:۵۸	-۰/۳	۱	مسابقه
۰/۴	۰۵:۵۷:۵۶	-۰/۷	۲	مستند
۰/۱۴	۰۱:۲۴:۴۸	۱	۳	تک قالب ^۳
۱۰۰	۴۱۴۳۶:۰۰:۰۰	۱۰۰	۲۹۸	جمع کل

۱. بدون احتساب تکرارهای برنامه

۲. با احتساب تکرارهای برنامه

۳. منظور از تک قالب، ساختاری است که در هیچ کدام از ساختارهای فوق نمی‌گنجد؛ مانند بیانات رهبر معظم انقلاب، فانوس و کتاب‌خوان حسینی.

۴. شبکه در دو روز آخر اسفند ماه ۲۹ روزه، تا ساعت ۲۴ یعنی دو ساعت اضافه پخش برنامه داشت که جمع کل برنامه‌های پخش شده را به ۱۴۳۶ ساعت افزایش داده است.

جدول ۲. برنامه‌های کانال به تفکیک تولیدی و تأمینی

ساختار برنامه	تعداد ^۱	درصد	مدت زمان ^۲	درصد
تأمینی خارجی	۹۳	۳۱/۲۱	۵۷۳:۵۸:۴۶	۴۰
تأمینی داخلی	۹۶	۳۲/۲۱	۳۷۳:۲۳:۵۵	۲۶
تولیدی شبکه	۹	۳/۰۳	۲۳۹:۳۱:۴۸	۱۶/۷۲
کلیپ	۱۰۰	۳۳/۵۵	۳۶:۴۵:۲۱	۲/۵۸
آگهی‌های بازرگانی	-	-	۳۹:۵۸:۰۰	۲/۷۹
سایر (آونس، اعلام برنامه و ...)	-	-	۱۷۱:۲۲:۱۰	۱۱/۹۱
جمع کل	۲۹۸	۱۰۰	۱۴۳۶:۰۰:۰۰	۱۰۰

جدول ۳. برنامه‌های کانال به تفکیک موضوع اصلی

موضوع برنامه	تعداد ^۳	مدت زمان
فرهنگی	۱۲۳	۵۳۲:۳۸:۳۹
اجتماعی	۸۲	۴۶۷:۵۸:۲۸
معارفی	۷۷	۱۱۲:۳۰:۰۳
علمی - فناوری	۱۲	۹۵:۱۲:۲۱
اقتصادی	۲	۱۴:۵۴:۰۸
سیاسی	۲	۰۱:۲۶:۱۱
جمع کل	۲۹۸	۱۲۲۴:۳۹:۵۰

۱۴۳۶ ساعت = ۴ ساعت اضافه + ساعت ۱۴۳۲ = ۸ ساعت × (۲۹ روز اسفند) + (۵ ماه × ۳۰ روز)

۱. بدون احتساب تکرارهای برنامه
۲. با احتساب تکرارهای برنامه
۳. بدون احتساب تکرارهای برنامه

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۲۵

جدول ۴. برنامه‌های کانال به تفکیک کودک مطلوب

کودک مطلوب	تولیدی شبکه		تأمینی داخلی		کلیپ		تأمینی خارجی		جمع کل	
	تعداد	مدت زمان	تعداد	مدت زمان	تعداد	مدت زمان	تعداد	مدت زمان	تعداد	مدت زمان
اخلاق‌مدار	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۱۶	۳۹:۱۹:۵۴	۴	۱:۲۹:۲۲	۱	۷:۲۷:۳۴	۲۱	۴۸:۱۶:۵۰
انقلابی	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۱۵	۴۴:۴۰:۳۶	۱۴	۱:۳۸:۱۶	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۲۹	۴۶:۱۸:۵۲
ایرانی	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۸	۲۷:۲۶:۰۵	۱۵	۳:۰۹:۰۹	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۲۵	۵۲:۲۱:۵۸
تندرست	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۵	۳۵:۰۶:۳۵	۱	۰:۲۸:۰۰	۹	۴۰:۰۴:۴۷	۱۵	۷۵:۳۹:۲۲
جامعه‌پذیر	۴	۱۵۲:۱۹:۵۷	۲۲	۱۳۶:۵۳:۳۵	۱۲	۰۸:۲۴:۵۱	۵۰	۳۵۵:۲۷:۳۵	۸۷	۶۵:۰۳:۳۴
عالم و فلسفه‌دان	۴	۵۸:۰۵:۴۵	۱۲	۴۰:۵۵:۴۱	۱۸	۱۱:۳۴:۳۰	۱۸	۱۲۷:۲۴:۱۸	۵۱	۲۱۷:۴۲:۵۴
مؤمن	۱	۳۰:۰۶:۰۶	۱۸	۵۰:۰۱:۲۹	۳۴	۰۹:۴۳:۲۱	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۵۳	۸۹:۵۰:۵۶
ندارد	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۲	۰:۱۷:۵۲	۱۵	۴۳:۳۴:۳۲	۱۷	۴۳:۵۲:۲۴
جمع کل	۹	۲۳۹:۳۱:۴۸	۹۶	۳۴۷:۲۳:۵۵	۱۰۰	۳۶:۴۵:۲۱	۹۳	۵۷۳:۵۸:۴۶	۲۹۸	۱۲۲۴:۳۹:۵۰

سال ۱۳، شماره ۳۲، زمستان ۱۳۹۸

تحلیل برنامه‌های تلویزیونی شبکه کودک

برای پی بردن به هویت‌های کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی در چارچوب نظریه گفتمان لاکلاو و موفه، دال‌های گفتمانی از همه نظام‌های نشانه‌شناختی بررسی شدند؛ زبان، تصویر، موسیقی، پوشاک، زاویه دوربین و هر آنچه که معنایی یا ویژگی‌ای را به دال هویت کودک پیوند می‌زند.

با توجه به لزوم دستیابی به خالص‌ترین پیام‌های ارسالی شبکه که حاوی گفتمان موردنظر دست‌اندرکاران آن باشد، تحلیل گفتمان همه برنامه‌های تولیدی کانال نهال، مبنا قرار گرفت.

ولی از آنجا که در این مقاله مجال پرداختن به همه آنها نیست، تحلیل برنامه «سرسفره خدا» برای نمونه در ادامه می‌آید. اما نتایجی که در قسمت نتیجه‌گیری ذکر می‌شود بر مبنای تحلیل کل برنامه‌های پخش شده از شبکه اعم از تولیدی، تأمینی داخلی و خارجی و میان‌برنامه‌ها و کلیپ‌هاست.

جدول ۵. برنامه‌های تولیدی کانال به تفکیک کودک مطلوب

برنامه‌ها	درصد	زمان	تعداد	کودک مطلوب
«مل‌مل»، «یک دو سه خنده»، «ورجه ورجه»، «چی، چرا چطور؟»	۶۳/۵۰	۱۵۲:۱۹:۵۷	۴	جامعه‌پذیر
«جام نهالی»، «من می‌خوانم تو گوش کن»، «کارگاه نجار»، «من هنرمندم»	۲۴/۰۰	۵۸:۰۵:۴۵	۴	عالم و فلسفه‌دان
سر سفره خدا	۱۲/۵۰	۳۰:۰۶:۰۶	۱	مومن
-	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۱	ایرانی
-	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۰	انقلابی
-	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۰	تندرست
-	۰	۰۰:۰۰:۰۰	۰	اخلاق‌مدار
	۱۰۰	۲۳۹:۳۱:۴۸	۹	جمع کل

تحلیل گفتمان برنامه «سرسفره خدا»

ویژه برنامه ایام سوگواری امام حسین^(ع) در ماه‌های محرم و صفر شبکه که در آن علاوه بر ذکر مناقب و روایاتی از زندگی ایشان، آیتم‌های نمایشی، عزاداری، ارتباط مستقیم با کربلا، نواهای مذهبی، معرفی کتاب، نقالی و ... مشاهده می‌شود. در این برنامه ترکیبی که تمرکز اصلی آن حول دال مسائل معارفی می‌چرخد، «شهرام شکیبیا» مجری و «احسان مهدی» بازیگر است.

جدول ۶ مفصل‌بندی دال‌های گفتمان برنامه سرسفره خدا

نمونه مصادیق (متن برنامه)	دال گفتمانی	کودک مطلوب
<p>- پخش زنده برنامه از کربلا؛ پخش مستقیم تصاویر از حرم امام حسین^(ع)، شور و هیجان هیأت عزاداری، کار گروهی کودکان در عزاداری‌ها و موکب‌ها</p> <p>- سخن مجری در خصوص ثواب و پاداش خدمت در برپایی مراسم امام حسین^(ع)</p> <p>- مجری: از امام حسین^(ع) می‌خواهیم بین ما و خدا واسطه شود که خدا دعاها را برآورده کند.</p> <p>- نقلی مرشد: پایبندی حضرت مسلم^(ع) به امامت و بی‌وفایی مردم کوفه و ...</p> <p>- آموزش آداب زیارت اربعین از سوی مجری و توضیح نائب‌الزیاره بودن</p> <p>- آموزش نحوه عذرخواهی و عذرخواهی (توبه) به کودکان با اشاره به داستان حر</p> <p>- پخش کلیپ‌های سینه‌زنی و نوحه‌خوانی با حضور کودکان</p> <p>- بیان واقعه عاشورا و پیروزی حق بر باطل با اشاره به سخنرانی امام سجاد^(ع) در کوفه و شام و ذکر حقایق کربلا از زبان ایشان.</p> <p>- پرداختن به موضوع خود گذشتگی و ایثار به کودکان با بیان داستان دهقان فداکار.</p> <p>- مناسک‌سازی «سلام دادن بر حسین^(ع) در هنگام نوشیدن آب»</p> <p>- بیان سیره اهل بیت^(ع) در برنامه (اهمیت سلام دادن از نگاه امام حسین^(ع))</p> <p>- نحوه تذکر و بیان اشتباه افراد در آئتم نمایشی احسان (بیان روایتی از امام حسین^(ع)؛ دوست واقعی کسی است که اگر کار اشتباهی کردیم بهمون تذکر بدهد)</p> <p>- برجسته‌سازی دوست خوب و موضوع وفاداری با اشاره به داستان حضرت مسلم که هم دوست و هم پسرعموی امام حسین^(ع) بودند.</p> <p>- برای کنترل خشم باید از امامان، فروتنی و تواضع را یاد بگیریم.</p> <p>- دستگیری و کمک به فقرا از نیکوترین کارهای فرد مؤمن است.</p> <p>- آموزه‌های محیط زیست در سایه سیره عملی امامان^(ع)</p> <p>- داستان شهادت حضرت رقیه^(س)، دختر امام حسین^(ع)</p>	<p>اعتقادات و باورها دعا و مناجات آشنایی با احکام و مناسک</p>	<p>کودک مؤمن</p>

ادامه جدول ۶. مفصل‌بندی دال‌های گفتمان برنامه سرفره خدا

نمونه مصادیق (متن برنامه)	دال گفتمانی	کودک مطلوب
معرفی کتاب صحیفه سجادیه، معرفی کتاب «آن مرد در باران آمد» (با موضوع حضرت عباس ^(ع))، معرفی کتاب «بزرگ مردان باوفا» (با موضوع حبیب بن مظاهر)، معرفی کتاب‌های بنفشه (مجموعه چهارده معصوم) و ...	کتاب و کتابخوانی	کودک عالم و فلسفه‌دان
- پخش آیت‌م نمایشی کوتاهی از بازی مرشد با بچه‌های حاضر در استودیو - بازی و ورزش گروهی احسان با بچه‌ها - به والدین توصیه می‌شود که اگر پدر و مادرها روزی یک ساعت با بچه‌ها بازی کنند گرایش آنان به سمت بازی‌های رایانه‌ای کاهش می‌یابد.	سلامت عمومی	کودک تندرست

|| سال ۱۳، شماره ۳۳، زمستان ۱۳۹۸ ||

در این برنامه «معنویت»، دال مرکزی است که هویت «کودک مؤمن» را نمایندگی می‌کند و در نسبتی قوی با دال‌های «دعا و مناجات»، «اعتقاد و تعبد» و «احکام و مناسک» قرار می‌گیرد. در مفصل‌بندی گفتمانی آن، مجری در وضعیت «هم‌ذهنی» و «صمیمیت» با مخاطب کودک قرار نمی‌گیرد و به تعبیری زبان کودکی نمی‌گشاید. اجرای برنامه چندان سنخیتی با مخاطب کودک ندارد و تفاوتی در اجرا برای بزرگسال مشاهده نمی‌شود.

مذهب در قالب مفصل‌بندی این گفتمان در نسبتی با دال‌های «جمع‌بودن عزاداری» و «ظلم‌ستیزی» ملاحظه می‌شود. بخشش و توبه‌پذیری، ایثار و از خود گذشتگی و همچنین وفاداری از دیگر دال‌هایی است که در مفصل‌بندی، گزاره‌های گفتمان غربی مبنی بر «خشونت مذهبی» را به حاشیه می‌راند. در این میان سیره ائمه به‌عنوان معیار و میزان مطلوب شناسانده می‌شود و «حب حسین»، هویت اسلامی کودک را تقویت می‌کند.

یکی دیگر از دال‌های این مفصل‌بندی ارتباط قوی میان «معنویت» و «انسان دوستی» است. گو اینکه دیگرانی که از معنویت بی‌بهره‌اند از انسانیت به دورند و دیووش به حساب می‌آیند. شبکه از این راهکار هژمونیک برای به حاشیه راندن گفتمان غرب که در آن معنویت جایی ندارد به خوبی استفاده کرده است.

پای‌بندی به سنت‌ها و مناسک‌سازی در قالب بیان آداب زیارت، سلام به حسین دادن بعد از نوشیدن آب، سینه‌زنی، زیارت اربعین و ... از دیگر دال‌هایی است که در مقابل دال‌های تساهل و

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۲۹

خوشگذرانی گفتمان غرب قرار گرفته است و بدین ترتیب هویت کودک اسلامی ایرانی را رقم زده است.

این برنامه با محوریت قرار دادن حقایق واقعه عاشورا و طرد دال‌هایی که آن را جنگ قومی و قبیله‌ای قلمداد می‌کنند، به خوبی توانسته است دال گفتمانی «تساهل و مدارای» در امور مذهبی گفتمان غرب را به عقب براند.

در پایان مرد محور بودن برنامه و بازنمایی غیاب دختران در صحنه‌های اجتماعی، نشان از ارتباط مفصل‌بندی گفتمانی آن در نظم گفتمانی هویت مردانه دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

باید توجه داشت که بیش از هر چیز «هویت» ریشه در گفتمان دارد. زیرا همه واقعیت‌ها در گفتمان‌ها زاده می‌شوند. بنابراین، هویت را باید در فضاهای جدیدتری چون فضاهای گفتمانی جستجو کرد. چرا که کنش‌های گفتمانی هویت‌ها را تعریف و شکل می‌دهند.

متون تلویزیونی را می‌توان به مثابه منبع روایت‌کننده هویت در نظر گرفت. چون هویت تا حدودی یک روایت است و همواره نوعی بازنمایی است که در قالب گفتمان‌ها برساخت می‌شود. متون تلویزیونی محرکی است محیطی که می‌تواند در شکل‌گیری باورها و هویت‌های فردی، اجتماعی و ملی مؤثر باشد. از این‌رو هیچ متن تلویزیونی نباید و نمی‌تواند خنثی باشد و فرستندگان پیام باید تلاش کنند تا گفتمان خاص و موردنظر خود را مسلط کنند و با تأثیر در مخاطبان، به اهداف از پیش تعیین شده دست یابند.

در پژوهش پیش‌رو، نظم گفتمانی برنامه‌های تلویزیونی شبکه کودک، به روش استدلال قیاسی (کل به جزء) شناسایی شده است. به این ترتیب که پژوهشگر با مفروض گرفتن مؤلفه‌های کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی که از اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی استخراج شده است، به سراغ متون تلویزیونی رفته و در سایه پیش فرض‌هایی از پیش موجود آن را با رویکرد لاکالائو و موفه تحلیل گفتمان کرده است. با تحلیل ویژگی‌های شخصیتی کاراکترهای اصلی، هر کدام از مؤلفه‌های کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی در هر برنامه از طریق اشارات موجود در داخل متن، یا با استفاده از درک متن و مفروضات نانوشته آن استخراج و با کنار هم قرار دادن آنها، هویت گفتمانی و میزان توفیق شبکه در بازنمایی کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی بررسی شد.

۱۳۰ || فصلنامه علمی رسانه‌های دیداری و شنیداری

رویکرد «برساخت‌گرایی اجتماعی» کودکی را برساخته اجتماعی و ایدئولوژیک می‌داند که موجد هویت‌های کودکی متعدد است. در همین راستا، گفتمان انقلاب اسلامی نیز هویت‌های کودکی مختلفی را برساخته است که انتظار دارد شبکه کودک، آنها را در برنامه‌های تلویزیونی خود به نحو درستی بازنمایی کند.

نتایج نشان می‌دهد شبکه در بازنمایی هویت کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی گام برداشته و به اشکال مختلف آن هویت‌ها را برساخت کرده است. هر چند به نظر می‌رسد گفتمان انقلاب اسلامی در مواردی مداخله هژمونیک داشته و معنای مورد نظر را به صورت موقت تثبیت کرده است.

بازنمایی کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی در برنامه‌های تولیدی شبکه

بیشترین بازنمایی هویت کودکی، در برنامه‌های تولیدی شبکه، «کودک جامعه‌پذیر» است که با چهار برنامه «مل‌مل»، «یک دو سه خنده»، و «ورجه ورجه»، «چی، چرا چطور؟» در مجموع ۱۵۲ ساعت از آنتن شبکه را به خود اختصاص داده است. این هویت، هم راستا با گفتمان غرب، در حد نسبتاً بالایی برجسته شده است و در سراسر متون مورد بررسی حضوری فعال دارد در حالی که از حاشیه‌رانی گفتمان غرب و مؤلفه‌های آن کمتر سخن به میان آمده است.

بازنمایی هویت «کودک عالم و فلسفه‌دان» با چهار برنامه «جام نهالی»، «من می‌خوانم تو گوش کن»، «کارگاه نجار»، «من هنرمندم» و اختصاص حدوداً ۵۸ ساعت در رتبه دوم قرار دارد. در این برنامه‌ها علم‌آموزی و تفکرمحوری با سوال از کتاب‌های درسی در قالب مسابقه جام نهالی، کتابخوانی و خلاقیت در ساخت کاردستی هم‌ارز شده است. در گفتمان انقلاب اسلامی علم و پیشرفت اگر در خدمت مصالح انسانی باشد، ارزشمند است و اگر صبغه الهی و معنوی به خود نگیرد قطعاً از سمت گفتمان مطرود است. فرق بین خردورزی و عقلانیت گفتمان انقلاب اسلامی و گفتمان غرب در تفاوت‌های نگاه اومانستی به علم و عقل است که شبکه در بازنمایی هویت کودک عالم به این مهم توجه چندانی نشان نداده است و بیشتر بازنمایی کننده عقلانیت و تفکرمحوری مورد نظر گفتمان غرب گام برداشته است. اینکه بازنمایی این هویت در رتبه دوم تولیدات شبکه قرار گرفته است، خود محل تأمل است.

هویت «کودک مؤمن» با برنامه «سرسفره خدا» و با برنامه «چی، چرا چطور؟» به ترتیب با ۳۰ ساعت و ۱:۳۰ ساعت در رتبه بعدی قرار دارند. در شبکه کودک، هویت دینی بازنمایی شده باید به مثابه پارادایمی معنابخش باشد که با ترسیم نظام‌های دلالت و نشانه و نمادهای خاص

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۳۱

خود، نوع ویژه‌ای از هویت دینی و الگوهای هنجاری فرهنگی را صورت‌بندی کند که چنین نبود. در برنامه «سرسفره خدا» به عنوان سرمدار بازنمایی کننده هویت کودک مؤمن، به هیچ وجه ردپایی از این نظام‌های دلالتی خاص ندارد و تفاوتی در برنامه‌سازی ویژه کودک با برنامه‌سازی بزرگسال در آن مشاهده نمی‌شود.

مذهب، عامل هویت‌ساز بسیار نیرومندی است که شبکه از آن بی‌بهره نبوده است. یکی از دلایل نیرومندی آن از طریق بودن در فضای سپهرنشانه‌ای «خود» به دست می‌آید. زیرا حضور در سپهرنشانه‌ای خود، آن را برای اعضای آن فضا قابل فهم می‌سازد و بیرون از آن فضا بسیاری از جنبه‌های نشانه‌ای خود را از دست می‌دهد و برای افراد در سپهر نشانه‌ای دیگری، بیگانه و غیرقابل فهم است. برنامه «سرسفره خدا» از این عنصر به خوبی بهره برده است و توانست مرزهای فرهنگی شیعه را تا عراق بگسترده و به این ترتیب کودکان شیعه آنجا را در سپهر نشانه‌ای مذهب شیعه وارد نماید. در برنامه سرسفره خدا، هویت‌های کودک عالم و کودک تندرست نیز به گونه‌ای بازنمایی شده است.

در کنار برجسته‌سازی مذهب، البته که سرودها، روایت‌ها و توصیه‌های مذهبی، نیایش به درگاه پروردگار، شکر نعمات او، ذکر صلوات، آرزوی فرج و ... در خدمت بازنمایی هویت کودک مؤمن بوده‌اند. حضور کودکان تماشاچی در برنامه‌ها با حجاب اسلامی در برنامه‌های مل‌مل و ... نیز نشانه‌هایی از توجه شبکه به هویت دینی دارد. همچنین برخی روایات، ادعیه و سرودها به صورت آیت‌ها یا کلیپ‌های پرتکرار به هویت کودک مؤمن شیعی معطوف هستند.

بررسی برنامه‌های تولیدی شبکه نشان داد برنامه‌ای که بدون تحول هویت گفتمانی، منحصراً «کودک انقلابی»، «کودک ایرانی»، «کودک اخلاق‌مدار»، و «کودک تندرست» را بازنمایی کند، پخش نشده است.

هویت «کودک انقلابی» که حاصل مفصل‌بندی نشانه‌های مهم آن از قبیل دشمن‌شناسی، مبارزه با ظلم، خودکفایی، حمایت از مظلوم و ... هستند، انتظار می‌رفت وجه غالب برنامه‌های شبکه باشد و بازنمایی آن در حد نسبتاً گسترده‌ای برجسته شود. لکن چنین نبود و برنامه جداگانه‌ای که این هویت را بازنمایی کند، شناسایی نشد. حتی در آیت‌های برنامه‌های تولیدی هم نتوانستیم ردی از بازنمایی این هویت بیابیم. هر چند شاید شبکه بازنمایی این هویت را در ۱۴ کلیپ برنامه‌های تأمینی دنبال کند، لکن انتظار می‌رود شبکه هم در آیت‌های مختلف و هم در تولیدات، بازنمایی این هویت را باید در دستور کار قرار دهد.

بازنمایی هویت «کودک/ ایرانی» نیز مشابه است. با وجود منابع نشانه‌ای بی‌شمار دلالت‌گر هویت ایرانی از قبیل مشاهیر، شهرها، نمادهای ایرانی، اسطوره‌ها و ... به جزء چند آیتم در برنامه «مل‌مل» که با پخش سرودهای شاد و هیجانی درباره ایران و به اهتزاز درآوردن پرچم ایران، موجب تقویت وطن‌پرستی در کودکان می‌شود، برنامه‌ای مستقل یا شخصیتی نمادین برای هویت ایرانی کودکان شناسایی نشد.

شبکه باز هم برای جا نماندن از بازنمایی این هویت به پخش ۱۵ کلیپ در قالب برنامه‌های تأمینی داخلی، بازگویی حکایات اقتباس شده از متون ادبیات فارسی در پلاتوی مجریان برنامه‌های ترکیبی، یا بیان کلامی فلسفه و چگونگی برگزاری مراسم مربوط به مناسبت‌های ملی و لزوم حفظ رسوم و ادبیات ایرانی، متوسل شده است که پاسخگوی گفتمان انقلاب اسلامی و مرزبندی پررنگ با دیگری‌های غیرایرانی نیست.

هدف هویت کودک ایرانی، برساخت هویت ملی و معرفی من به منزله یک ایرانی است. لذا معانی‌ای که از متن برساخته می‌شوند، باید حول خود و دیگری شکل بگیرند و همه نشانه‌ها باید به نمایندگی از ایران حرف بزنند. شبکه باید با روایت داستان‌هایی اسطوره‌ای مانند آرش کمانگیر، نمادهای ایرانی، آیین‌ها و مراسم ملی، نوروز و ... سعی کند همه آنها را به هویت یک ایرانی الگو ارتباط دهد اما در نهایت آنچه معنای اصلی یک ایرانی الگو را بر می‌سازد هویت ایرانی اسلامی است.

زبان فارسی به منزله عنصر اصلی تمایزبخش، از مؤلفه‌های هویت ملی است. هر چه این زبان پویاتر و با نشاط‌تر باشد، پیوستگی ملی بیشتر می‌شود. لکن، اهتمام ویژه‌ای در زنده‌نگهداشت آن در شبکه مشاهده نمی‌شود. به ویژه در پلاتوهای مجریان و برنامه‌های تأمینی خارجی که اشتباهات ترجمه و ویراستاری آسیب‌رسان به این زبان است. سوای آن برنامه ویژه‌ای که زبان فارسی را برجسته و زبان‌های دیگر را به حاشیه براند، نیز در شبکه یافت نشد.

نمادهای ملی مانند پرچم، سرود ملی و ... به منزله علامت یک ملت‌اند و تأثیرگذار در هویت ملی که حول نشانه‌های بهمن، ایمان، مردم، استقلال، آزادی، شهیدان، شکل گرفته‌اند و همه اینها از نشانه‌های گفتمان انقلاب اسلامی هستند لکن در شبکه به جز معدود کلیپ و آیتم، برنامه‌ریزی مشخصی برای بروز و نمود آن در برنامه‌های شبکه ملاحظه نشد. در هالیوود بنا به قانونی مقرر شده است تا در سکانس‌هایی در پس زمینه تصاویر، حتماً پرچم امریکا جانمایی شود

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۳۳

تا در ناخودآگاه مخاطب بشیند و حس مثبتی به آن پیدا کند. جای خالی طراحی‌هایی از این دست در شبکه محسوس است.

مؤلفه دیگری که شبکه می‌توانست از آن در راستای تقویت هویت ایرانی بهره بجوید، نام‌آوران و شخصیت‌های ملی است. استفاده از قهرمانان ملی به الگوسازی و برساخت الگوهای هویت ایرانی کمک می‌کند که شبکه به چند برنامه تأمینی داخلی از جمله «پوریای ولی» در انیمیشن پهلوانان بسنده کرده است.

بازنمایی هویت «کودک/اخلاق‌مدار» در شبکه کودک به آیتم‌های برنامه «سرسرفه خدا» و «یک، دو، سه خنده» واگذار شده است و برنامه یا شخصیت مستقلی که این هویت را بازنمایی کند، در برنامه‌های شبکه یافت نشد.

اخلاق‌مداری در دو برنامه سرسرفه خدا و یک، دو، سه خنده عموماً حول دال‌های آشنایی با اخلاق و سیره پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)، رازداری و خوش‌قولی شکل گرفته است. در نحوه انتقال پیام‌های اخلاقی هم به منظور تثبیت هر چه بیشتر صحت پیام، از شیوه‌های استدلالی استفاده شده است. فرد اخلاق‌مدار سعی می‌کند برای آنچه انجام می‌دهد دلیل خردگرایانه بیاورد. به نظر می‌رسد الگوسازی از شخصیت‌های برجسته و علمی ایرانی، برای برساخت هویت یک ایرانی با اخلاق اثرگذارتر از پلاتو یا اجرای نمایشی مجریان باشد.

هویت «کودک تندرست» هم در برنامه یا شخصیت مستقلی بازنمایی نشده و در برخی آیتم‌های برنامه‌های سرسرفه خدا، مل‌مل و یک، دو، سه خنده به آن پرداخته شده است. برنامه سرسرفه خدا با گزاره‌های دینی دست به مداخله هژمونیک می‌زند و سلامتی و تندرستی را ذیل دین قرار می‌دهد و از سوژه درخواست می‌کند که اگر می‌خواهد سالم و تندرست باشد، باید به مسائل دینی توجه کند.

در آیتم‌ها و بخش‌های کوتاهی از برنامه‌های «یک، دو سه خنده» و «مل‌مل» پاک‌ی طبیعت و محیط زیست در زنجیره هم‌ارزی قرار می‌گیرند و دوست‌داران محیط زیست، آب، زمین و ... به مثابه منابع هویت‌ساز و معنابخش این هویت معرفی می‌شوند. اما در بخش‌های دیگر که رشد جسمی و تغذیه دال محوری پیدا می‌کند، مجری سوژه را به هویت کودک تندرست و سالم می‌خواند و چنین کودکی را مطلوب جامعه معرفی می‌کند.

یافته‌ها نشان می‌دهد عموماً شبکه در بازنمایی هویت «کودک مؤمن»، کودک «ایرانی» و کودک «انقلابی» رویکردی ذات‌گرایانه و هستی‌شناختی دارد. به این معنی که در طول برنامه

از ابتدا تا انتها یک هویت از کودکی به نمایش درمی‌آید و تحول و تغییری در هویت کودکی رخ نمی‌دهد. برای مثال در برنامه سر سفره خدا برنامه از بازنمایی هویت «کودک مؤمن» خارج نمی‌شود. این شیوه بازنمایی ایده ثابت، یکپارچه و ذاتی بودن هویت کودکی را به ذهن متبادر می‌کند. در متون مرتبط با آموزش کاردستی و فعالیت‌های خلاقانه مانند برنامه «چی، چرا، چطور؟» نیز شاهد تحول گفتمانی نیستیم. در این متون تلاش می‌شود مخاطبان به خلاقیت و فعالیت‌های نوآورانه تشویق شوند. از آنجا که کودکان در این گونه آیت‌ها اغلب نقش انفعالی دارند و در عمل، فعالیت خلاقانه‌ای از آنها سر نمی‌زند، تحولی در هویت کودکان اتفاق نمی‌افتد. کودکان در این گونه متون یا حضور ندارند یا خلاقیتی از خود نشان نمی‌دهند یا دنباله رو قواعد و آموزه‌های بزرگسالان هستند.

اما در بازنمایی سایر هویت‌ها به ویژه «کودک جامعه‌پذیر»، هویت کودکی ماهیت ثابت و یکسانی ندارند و طیفی از هویت‌های کودکی را در برمی‌گیرد. برنامه مل مل و شخصیت‌های آن، یک دو سه خنده، ورجه وورجه در این زمینه پیش‌رو بوده‌اند و هویت‌های زیادی را بر ساخته کرده‌اند.

در برنامه‌ها کنش‌گری کودکان نیز محل تأمل است. در متون بررسی شده شخصیت‌های کودکان عموماً در موقعیت‌های انفعالی یا رفتارهای نامطلوب هستند. جای خالی هویت کودک انقلابی فعال و قهرمان که تمدن اسلامی و ایرانی را نمایندگی کند و به فکر تغییر شرایط و برهم‌زدن قواعد جهانی باشد، دست به ابتکار بزند و سلطه ارزش‌های غربی را به چالش بکشد، به شدت احساس می‌شود. سوژه فعال به دنبال تجربه کردن موقعیت‌های جدید و قادر به کنش مستقلانه در چارچوب قواعد و هنجارهای موجود است. در حالی که شخصیت‌های برنامه‌های شبکه کودک منفعل، اصراری بر تغییر شرایط ندارند و همه بزرگسالان در پی اصلاح رفتارهای نادرست آنها هستند.

بازنمایی هویت کودک مطلوب گفتمان انقلاب اسلامی در برنامه‌های تأمینی شبکه
برنامه‌های تأمینی خارجی بیشترین زمان آنتن شبکه را به خود اختصاص داده است. بنابراین، بررسی هویت‌های کودکی که این برنامه‌ها بازنمایی کرده‌اند، نیز حائز اهمیت است.
برنامه‌های تأمینی خارجی پخش شده از شبکه کودک با ۵۰ برنامه و ۳۳۵ ساعت «کودک جامعه‌پذیر»، ۱۸ برنامه با ۱۲۷ ساعت «کودک عالم و فلسفه‌دان»، ۹ برنامه با ۴۰ ساعت «کودک تندرست» و ۱ برنامه با ۷ ساعت «کودک اخلاق‌مدار» را بازنمایی کرده است. البته ۱۵ برنامه با ۴۳ ساعت هم هویت‌های دیگری را بازنمایی کرده‌اند که در گفتمان انقلاب اسلامی جایی نداشته

بررسی هویت‌های کودک مطلوب گفتمان... || ۱۳۵

است. در برنامه‌های خارجی هویت‌های کودک جامعه‌پذیر و کودک عالم و فلسفه‌دان، پربسامدترین بازنمایی را داشته‌اند.

برنامه‌های تأمینی/دخلی بعد از برنامه‌های خارجی، بیشترین سهم زمانی را از آنتن داشته‌اند. این برنامه‌ها نیز بیشتر هویت «کودک جامعه‌پذیر» با ۲۲ برنامه و ۱۳۶ ساعت، «کودک مؤمن» با ۱۸ برنامه و ۵۰ ساعت، «کودک اخلاق‌مدار» با ۱۶ برنامه و ۳۹ ساعت را بازنمایی کرده‌اند. کلیپ‌های پخش شده هم به‌ترتیب هویت‌های کودک عالم و فلسفه‌دان با ۱۱/۵ ساعت (۱۸ مورد)، کودک مؤمن با ۹:۴۵ ساعت (۳۴ مورد)، کودک جامعه‌پذیر با ۸ ساعت (۱۲ مورد) و کودک ایرانی با ۳ ساعت (۱۵ مورد) را بازنمایی کرده‌اند.

در مجموع برنامه‌های تولیدی و تأمینی شبکه هویت «کودک جامعه‌پذیر» با ۶۵۰:۳۶ ساعت، «کودک عالم و فلسفه‌دان» با ۲۱۷:۴۲ ساعت، و «کودک مؤمن» با ۸۹:۵۰ ساعت، به‌ترتیب بیشترین حضور را در آنتن شبکه کودک داشته‌اند. بازنمایی سایر هویت‌های کودکی در شبکه حضور کم‌رنگی دارند.

عموماً روال کلی برنامه‌های بازنمایی کننده هویت «کودک جامعه‌پذیر» این گونه است که کودک به‌دلیل ناآگاهی و بی‌تجربگی با مشکلی روبرو می‌شود و نمی‌داند چگونه آن را حل کند، لذا رفتارهای نامطلوبی ناشی از جهل از کودک سر می‌زند. اینجاست که شخصیت بزرگسال دانا برای راهنمایی وارد می‌شود و کودک را با ارزش‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی آشنا می‌کند و در انتها پیام آموزشی به صراحت جمع‌بندی شده و هویت کودک جامعه‌پذیر به وضوح بازنمایی می‌شود. آیا با این بازنمایی هویت نامتوازن و کاریکاتوری می‌توان دیگری‌سازی کرد؟

پاسخ را رویکرد برساخت‌گرایی روشن بیان می‌کند: هویت‌ها اموری ذاتی و ثابت نیستند بلکه برساخته اجتماع هستند و اولویت‌های هژمونیک جامعه، ارزش‌ها و استانداردهایی را که معیار تشخیص کودک مطلوب هستند، تعیین می‌کنند و گفتمان کودکی را بر می‌سازد. تأکید و تمرکز بر یک یا دو هویت (کودک جامعه‌پذیر) به برساخت این هویت در بین کودکان کمک می‌کند و سایر هویت‌ها را به حاشیه می‌راند. این هویت‌ها به مثابه شکل‌های طبیعی کودکی جلوه می‌کنند و به گفتمان‌های عینی شده، ایدئولوژیک و هژمونیک تبدیل می‌شوند.

از سوی دیگر تکرار و تأکید بر بازنمایی هویت «کودک جامعه‌پذیر» نشان می‌دهد شبکه به جای برنامه‌سازی گفتمانی، بر عرضه پیام‌های آموزنده، آموزش مهارت‌های زندگی و اجتماعی تأکید دارد. به نظر می‌رسد تمایل شبکه در بازنمایی هویت کودک جامعه‌پذیر که هدف از دوره کودکی را

آماده شدن برای ایفای نقش در بزرگسالی می‌بیند، منطبق با نظریات کارکردگرایی باشد که برای حفظ نظم، کارکرد مطلوب و انسجام اجتماعی جامعه، تلاش دارد ایدئولوژی و هنجارهای مورد قبول دنیای بزرگسالی و نقش‌های مورد انتظار را به کودکان آموزش دهد. این رویکرد هر چند دارای مزایایی همچون حفظ نظم و انسجام اجتماعی است، کمتر به خلاقیت‌های فردی کودکان و توان کنشگری و مشارکت آنها توجه دارد. از سویی تمرکز بیش از حد بر این هویت، فارغ از کارکرد رسانه و فشارهای بیرونی بر مدیران شبکه، ممکن است به محدود کردن تنوع هویت‌ها، سرکوب قوه ابتکار و خلاقیت‌های فردی، و اختلال در فرایند دیگری‌سازی و هویت‌یابی منجر شود. توصیه‌های مجریان برنامه، جمع‌بندی پیام‌های آموزشی از سوی شخصیت‌های برنامه‌ها، سؤال و جواب با تماشاگران و ... همگی دلالت بر بازنمایی هویت کودک جامعه‌پذیر دارد که در آن یادگیری و فرهنگ‌پذیری حرف اول را می‌زند تا برنامه و شبکه در خدمت حفظ انسجام اجتماعی باشد. هر چند در متون تلویزیونی شبکه کودک، سوژه و مخاطب از سوی گفتمان انقلاب اسلامی فراخوانده می‌شود، اما کمتر با موقعیت‌هایی مانند «من یک ایرانی‌ام»، «من یک دانشمندم»، «من مؤمنم» و ... برای سوژه مواجه هستیم. یعنی در بازه مورد بررسی، گفتمان انقلاب اسلامی نتوانسته است خود را در حکم گفتمان بلامنازع مستقر نماید و تنها گفتمانی باشد که امر اجتماعی، در اینجا هویت را ساختاربندهی نماید. بلکه هویت‌ها به صورت ترکیبی و پیوندی مفصل‌بندی می‌شوند و در برنامه‌ها گفتمان‌های گاه متعارضی هم امکان حضور و بروز می‌یابند. این در حالی است که منازعات میان گفتمان‌ها، منازعاتی معنایی برای تعریف و معنابخشی به دال‌های شناورند که هر کدام هویت را براساس سازوکارهای خود بر می‌سازند. لذا هویت‌های بازنمایی شده در متون تلویزیونی شبکه کودک باید در ترکیب با هم و به صورت شبکه‌ای منسجم، فقط هویت‌های مورد انتظار گفتمان انقلاب اسلامی را برای سوژه (مخاطب کودک) برسازد. صحنه جدال دو گفتمان انقلاب اسلامی و غرب بر سر نشانه‌های هویتی در شبکه کودک باید به حدی شدید باشد که مخاطب شبکه نسبت به فرهنگ و آداب غربی دافعه نشان دهد و بکوشد خود را به گفتمان انقلاب اسلامی نزدیک کند. باید بتواند با ایجاد این تصور که فضای گفتمانی انقلاب اسلامی برای مخاطب کودک یک دنیای آرمانی خلق می‌کند و آنها بر دیگری غرب برتری دارند، دال‌های اصلی گفتمان غرب را از مدلولش جدا کرده و آنها را به انزوا بکشاند. دال‌هایی که سال‌ها تحت سیطره دنیای غرب به کمک پویانمایی‌ها و فیلم‌های تلویزیونی است.

منابع و مأخذ

- استریناتی، دومینیک (۱۳۸۴). **مقدمه‌ای بر نظریه‌های فرهنگ عامه**، ترجمه ثریا پاک‌نظر، تهران: گام نو.
- بانکی‌پور فرد، امیرحسین (۱۳۹۵). **منشور تربیتی کودک و نوجوان**، اصفهان: انتشارات حدیث راه عشق.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵). **صحیفه امام**، جلد ۲۲، چاپ چهارم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ع).
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۱). **وصیت‌نامه سیاسی الهی**، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دوران، بهزاد و منوچهر محسنی (۱۳۸۶). «**هویت: رویکردها و نظریه‌ها**» در **مبانی نظری هویت و بحران هویت**، به اهتمام علی‌اکبر علیخانی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- سالمی، آزاده و فاطمه عظیمی‌فرد (۱۳۹۴). **هویت‌های کودکی در برنامه‌های کودک تلویزیون**. تهران: انتشارات مرکز پژوهش و سنجش افکار صداوسیما.
- سلطانی، علی اصغر و امیرعلی تفرشی (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان برنامه‌های تولیدی شبکه «من و تو». **فصلنامه علمی مطالعات رسانه‌های نوین**، شماره ۳: ۱۶۴-۱۲۵.
- سلطانی، علی‌اصغر (۱۳۸۴). **قدرت، گفتمان و زبان**، چاپ چهارم، تهران: نشر نی.
- صالحی‌زاده، عبدالهادی (۱۳۹۰). «**درآمدی بر تحلیل گفتمان میشل فوکو: روش‌های تحقیق کیفی**». **فصلنامه علمی معرفت فرهنگی اجتماعی**، شماره ۳: ۷۳-۴۸.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۰). **گزیده جامعه‌شناسی**، ترجمه حسن چلوشیان، تهران: نشر نی.
- لوتمان، یوری (۱۳۹۰). **نشانه‌شناسی و زیباشناسی سینما**، ترجمه مسعود اوحدی، تهران: سروش.
- مهدی‌زاده، محمد (۱۳۹۴). «**سکولاریزم و خشونت نمادین در گفتمان تلویزیونی: تحلیل گفتمانی برنامه «پرگار» تلویزیون بی‌بی‌سی فارسی**». **فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ و ارتباطات**، شماره ۳۱، ۱۰۵-۱۳۰.
- مهدی‌زاده، محمد (۱۳۸۷). **رسانه‌ها و بازنمایی**، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- نوجه فلاح، رستم (۱۳۸۶). «**هویت؛ واقعیتی ثابت یا سیال**» در **مبانی نظری هویت و بحران هویت**، به اهتمام علی‌اکبر علیخانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- یورگنسن، ماریان و فیلیس، لوتیز (۱۳۸۹). **نظریه و روش در تحلیل گفتمان**، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- هال، استوارت (۱۳۸۸). «**هویت‌های قدیم و جدید در جهانی شدن (مجموعه مقالات)**». ترجمه شهریار وقفی‌پور، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.

- Brooker, Liz & Woodhead, Martin. (2008). **Developing Positive densities; Diversity and young Children**. Retrieved from www.Bernardvanleerorg.com
- Burke, Catherine (2008). **Theories of Childhood in The Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society**. Retrieved from www.faqs.org
- Hall, Stuart and etl. (1996). **The Question of Cultural Identity, in Modernity, an Intoduction to Modern Societies**. Wiley-Blackwell publisher, Massachusetts, USA.

Hammond, Philip (2007). **Cultural Identity and Ideology**. Retrieved 25 Dec 2013 from

www.homepage.villanova.edu/silvia.nagyzekmi/estudiosculturales

Thorne, Barrie (2008). **Sociology and Anthropology of Childhood in Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society**. Retieved from www.faqs.org

Sorin, Reesa (2005). Changing Images of Childhood – Reconceptualising Early Childhood Practice. **International Journal of Transitions in Childhood**, Vol. 1: 12-19.

Winter, giyn. (2000). A Comparative discussion of the nation of validity in **qualititative and quantitive research**. No 394

سایت‌ها

- www.library.tebyan.net
- www.khamenei.ir
- www.aftab.ir
- www.rasekhoon.net.